

**RUDOLF STEINER
- OSAMĚLÝ VĚDEC DUCHA
Z POHLEDU**

NĚKOLIKA SOUČASNÍKŮ

Carlo Willman

Tuto skicu o biografických vztazích Rudolfa Steinerak jeho současníkům a o motivu dialogičnosti bych rád začal rokem 1900. Kde Rudolfa Steinera v tomto roce nalézáme?

Právě ukončil vyčerpávající úmornou práci v redakci jím vydávaného *Magazínu pro literaturu*, zklamán příliš nepatrným účinkem svého Uštu, který chtěl představovat a povzbuzovat živou kulturní tvorbu.

To zjevně nebylo přílišné povzbuzení pro téměř čtyřicátníka poté, co už o čtyři roky dříve musel ve Výmaru po bravurním spoluvydání Goethových přírodovědných spisů zakusit, jak ztmule a suše byl jeho velký literární a duchovní vzor Goethe spíše poručníkován než živě chápán. Byl spravován „pány archiváři“, kteří zřejmě ani netušili, jaký životní nerv byl v jejich mladém spolupracovníku Steinerovi Goethovým dílem zasažen, nerv, který měl rezonovat po celý jeho další život. Steiner tedy v Goethovi musel vidět onoho myslitele a badatele, který dokázal spojit věci smyslově uchopitelné s duchovně nazíranými - tedy něco, o co usiloval i mladý Steiner na základě svého okultního nadání. Již v době svého školního vzdělání a studií trpěl dalekosáhle materialistickým zaměřením vědy a filozofie. Ve svém osamělém a nadsmyslovými skutečnostmi tu a tam navštěvovaném dětství nalézal jedinou útěchu a štěstí v matematické jasnosti geometrie a také, jako protiklad, v hluboké zbožnosti dětské mysli - zabydlen v kultickém domově katolické mše, která pro něho, venkovského ministranta, byla „hlubokým zážitkem“, jak sám později napsal, byla

světem, v němž „neustále myslel, přemýšlel a vnímal.“¹

Roku 1900 v Berlíně, poté co se svým nápadným nadáním a pílí vypracoval z chudých poměrů v doktora filozofie a zakladatele filozofie svobody, se Steiner rozhodl, že začne své přesvědčení a své mimosmyslové poznatky od nynějška předávat lidem převážně prostřednictvím přednášek a projevů. Tak začíná mohutné přednáškové dílo, jehož budoucí rozměr - bude to zhruba šest tisíc přednášek, proslovů a řečí - v té době Steiner sám ani netuší. Tímto rozhodnutím začíná jeho teosofické, případně antroposofické působení.

Avšak ještě než Steiner získá svůj první okruh posluchačů v Teosofické společnosti v Berlíně, hovoří a působí především v berlínském „Kruhu přicházejících“, k němuž patřily tak výrazné osobnosti jako Erich Muhsam, Käthe Kolwitzová, Else Lasker-Schülerová, Stefan Zweig, Ludwig Jacobowski a mnoho dalších. To, že zde Steiner udělal veliký dojem, víme od Stefana Zweiga, který nám líčí „hypnotickou sílu jeho očí“ a jeho „obličej poznamenaný duševní vášní.“² Zweig nám ve svých Vzpomínkách Evropana podává zprávu:

„Bylo vzrušující mu naslouchat, neboť jeho tvorba byla závratná a především ve srovnání s námi, kteří jsme se omezovali pouze na literaturu, velkolepě mnohostranná; z mnoha jeho přednášek a mnoha dobrých soukromých rozhovorů jsem se vracel domů nadšen a současně trochu stísněn.“³

Zweig už později, jak sám prohlásil, nenalezl znovu vztah ke Steinerovi a ani pochopení pro antroposofii. Steinerovo pozdní dílo se mu zdálo být až příliš všeobecné, příliš zešíroka pojaté, ba dokonce banální.

Steinerův vstup do Teosofické společnosti v roce 1902 mu tehdy umožnil, aby průběžně přednášel

1 Rudolf Steiner, Mein Lebensgang (SV 28), Dornach: Rudolf Steiner-Verlag, 1982, str. 22.

2 Stefan Zweig, Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers, Frankfurt/M.: Fischer-Verlag, 1979, str. 92.

3 Tamtéž.

esoterické poznatky, nejprve pro užší publikum.

Ve svých přednáškách v teosofických kruzích začíná Steiner čím dál více stavět do středu svých myšlenek křesťanství. Kniha *Křesťanství jako mystická skutečnost (Das Christentum als mystische Tatsache)* vychází v roce 1902, v dalších přednáškách se zabývá křesťanskými mystiky; raný přednáškový cyklus nese titul **OD BUDDHY KE KRISTU**.

Základní spisy, jako je *Teosophie* a *Jak dosáhnout poznání vyšších světů? (Wie erlangt man Erkenntnisse hoherer Welten?)* z roku 1904, a významné vystupňování jeho celoevropské přednáškové činnosti od roku 1906 obracejí k němu samotnému i jeho hnutí jistou pozornost. A objevují se osobnosti, které se navzdory zlatokopecké atmosféře přelomu století mohou počítat k tvůrčím velikánům století.

Tak mezi jeho posluchači v Berlíně roku 1908 najdeme jednu skutečně výbušně nabitou uměleckou osobnost, jejíž dílo dnes opět zaměstnává velký počet lidí.

Je to Vasilij Kandinskij, pozdně povoláný mistr z Moskvy. Kandinskij naslouchá Steinerovým přednáškám, podle místa konání nazývaným Přednáškami z domu architektů. Zde Steiner rozvíjí duševní kosmologii, v níž je třeba za barvou a tónem slyšet a vidět „ducha, duševní skutečnost“, a nikoli „nějaký fantastický svět sem a tam vířících atomů“⁴.

Takto inspirován Steinerem se pak Kandinskij pokouší jít odhodlaně cestou k duševnu v umění. Od tohoto okamžiku klíčí v Kandinského díle rozhodující spiritualismus a stává se hybnou pružinou malířské revoluce směrem k abstraktnímu umění, které už nadále nehledá prvoplánový smyslový předmět, nýbrž to duševní, jež se skrývá ve formě osvobozené od předmětnosti.

Kandinskij tak nalézá velká slova pro Steinerovo

4 Rudolf Steiner, *Die Erkenntnis der Seele und des Geistes*. SV 56, Domach, Rudolf Steiner-Verlag, 1965, str. 70.

hnutí ve svém slavném programovém prohlášení *O duševnu v umění (Über das Geistige in der Kunst* z roku 1912). Kandinskij v něm vidí „jedno z největších hnutí ducha“ té doby, „silné volání“, „hlas vykoupení“⁵. Když Steinerovi předložili jedno z Kandinského děl⁶, měl se údajně vyjádřit: „Ten něco umí, ten něco ví, je to jasnovidec?“⁷

K osobnímu setkání obou osobností však nikdy nedošlo, neexistuje ani žádná korespondence. V Kandinského pozůstalosti se však našel velký počet Steinerových spisů a přednáškových cyklů. Srovnávající pohled na běžné antroposofické umění a na Kandinského dílo ukazuje, jak rozdílně dopadla umělecká realizace duševních zkušeností.

V roce 1909 uchvátily Steinerovy přednášky jazykově tvůrčího a fantazií nabitého básníka Christiana Morgensterna. Především přednášky o evangeliu zapůsobily na Morgensterna tak silným dojmem, že ten navzdory svému povážlivému zdravotnímu stavu cestoval za Steinerem při jeho přednáškovém turné přes půl Evropy.

Setkání se Steinerem mělo být životně rozhodující též pro Morgensterna. Přesto se Steiner osobnímu setkání s básníkem vyhýbá. Morgenstern píše své ženě:

„Steinerovi jsem se zatím nijak významně nepřiblížil. Sice mne mírně vyznamenává, ale stále ještě necítím z jeho strany důvěru. A tak mě také stále vnitřně udržuje v odstupu od sebe“^{15 8}.

Je to pouze prací podmíněné přetížení, které u Steinera nepřipouští žádný bližší kontakt s básníkem? Jde tu o distancovaný postoj učitele, který nechce zatěžovat svobodu žáka osobními momenty?

5 Vasilij Kandinsky, *Über das Geistige in der Kunst*, Bern: Benteli-Werd-Verlag, 1962, str. 42n.

6 Jednalo se o dřevorez „Ukazatel“ z roku 1913

7 Sixten Ringbom, *The Sounding Cosmos. A Study in the Spiritualism of Kandinsky and the Genesis of Abstract Painting*, v: *Acta Akademica Aboensis*, Ser. A. Humaniora, Vol. 38, Č. 2, 1970, str. 70.

8 Morgensternův dopis z 10.5.1909; v: *Éh. Morgenstern. Ein Leben in Briefen*, vydala Margareta Morgensternová, Wiesbaden: Insel-Verlag, 1952, str. 364n.

To, že nakonec skutečně došlo k hlubšímu osobnímu vztahu mezi Morgenstemem a Steinerem, lze jistě mnohem spíše přičíst neotřesitelnému Morgenstemovu přání než Steinerovu zájmu.

Roku 1910 vychází Steinerovo zásadní dílo *Tajná věda v nástinu (Die Geheimwissenschaft im Utnrifi)*. V přednáškách tohoto roku se otevírají nová témata ve výkladech karmy a interpretacích evangelií. V roce 1911 se pak ke Steinerovi přibližuje další básnická osobnost, tvořící k Morgen sternovi pravý protipól: Franz Kafka, který se ve svých dílech dotýká až samých hranie lidského bytí, jeho literami postavy ztělesňují traumatické lidské osudy, které pykají za něco, o čem nevědí, a které hledají cosi, co neznají.

Je dost udivující, že Kafka pojal důvěru ke Steinerovu učení a k jeho charismatické osobnosti. Kafka poskytl Stei- nerovi rok předtím rukopis jedné ze svých prací.⁹ Nevíme, zda a jak na ni Steiner reagoval.

To, co Kafka, jemuž ostatně vděčíme za stručnou, ale vynikající analýzu Steinerova způsobu přednášení, roku 1911 Steinerovi při jedné důvěrné schůzce předkládá, je až otřesně otevřené. Líčí Steinerovi, že ve svém niterném životě zakouší podobné nadsmyslové zkušenosti, jejichž popis nachází u Steinera. Naříká si před ním na utrpení své existence, rozštěpené na život umělecký a občanský. Nebude teosofie, ptá se ho Kafka,

„obě strany ničit a nebude též sama oběma stranami ničena? Dokážu já, už v současnosti tak nešťastný člověk, tyto tři věci dovést k jednomu konci? Přišel jsem se vás nato, pane doktore, zeptat, protože tuším, že pokud uznáte, že jsem toho schopen, pak to též skutečně mohu na sebe přijmout.“¹⁰

To je celý Kafka, kromě Steinerova pronikavého pohledu, velkého soustředění a rýmy se o jeho odpovědi

9 Kafkuv dopis ze dne 31. března 1910. Srovnej Rudolf-Steiner-Gesamtausgabe. Eine Dokumentation, Domach: Rudolf Steiner-Verlag, 1988, str. 36.

10 Franz Kafka, Tagbücher 1910-1923, Frankfurt/M.: Fischer-Verlag, 1951, str. 58.

nedovíme nic. Musí tedy nadále zůstat zastřeno temnotou, k jaké výměně došlo mezi oběma těmito lidmi, uzavřenými v jejich vlastních světech osamělosti.¹¹ Žádnou další spolehlivou zmínku o svém poradci už Kafka nezanechal a antroposofem se, jak známo, také nikdy nestal.

Když může Steiner na sebe a na své dílo po založení Antroposofické společnosti v roce 1913 a po stavbě domu Goetheanum jakožto vysoké školy pro vědy ducha v Dörmachu upoutat více pozornosti, zjišťujeme v jeho okruhu větší množství básníků, filozofů a umělců, kteří teprve pod Steinerovým vlivem začínají rozvíjet své povolání.

Tak se také do nejbližšího esoterického okruhu kolem Steinera dostává ruský filozof a spisovatel Andrej Bělýj a spolupracuje při zřizování domu První Goetheanum.

Avšak rozedírá se v neustálém zápase s počestnou antroposofickou společností, vláčen touhou po uznání z její strany a zároveň pocitem nutnosti pohrdat jí kvůli její počestnosti. Když se pak po delším pobytu v Rusku, které mezitím prožívá bolševický převrat, vrací roku 1923 znovu na Západ, odvrací se se zahanbením od šosáctví mnoha antroposofii. Ve své autobiografii hledí na tuto dobu zpět:

rozčilovali se tu nad tím: který farářiček napsal jakýtraktátek proti Steinerovi, a to zaměstnávalo jejich mysl natolik, jako by tu mělo jít o konec světa ...¹²

Navzdory smírnému setkání se Steinerem se vrací celkově znechucen a zahořklý zpět do své ruské vlasti.

Steiner se od roku 1917 věnuje stále více praktickému prosazování svých myšlenek v pedagogice

11 V autobiografii Maxe Broda se nalézá památný zápis jednoho rozhovoru s Kafkou o jeho setkání se Steinerem, které bylo podle Broda provázáno nedorozuměními; v: Max Brod, *Streitbares Leben*, München: Kindler-Verlag, 1960, str. 269nn.

12 Andrej Bělýj, *Ich, ein Symbolist Eine Selbstbiografie*, Frankfurt/M.: Insel-Verlag, 1987, str. 176.

a medicíně, v sociální nauce a scénickém umění. V roce 1921 ho zastihuje dopis Pieta Mondriana, avantgardního malíře, dlouholetého člena Teosofické společnosti v Amsterdamu.¹³

Mondrian se v něm pokouší nadchnout Steinera pro jím vytvořený neoplasticismus, který má být uznán jako „umění blízké budoucnosti pro všechny skutečné antroposofy a teosofy“. Prosí Steinera s ujištěním o své nejvyšší úctě o odpověď, která by zhodnotila jeho umění, zkrátka: prosí o dialog o budoucnosti umění.

Steiner zůstal tuto odpověď dlužen, což Mondriana samozřejmě pohněvalo. „Jednostranní a paličatí“ jsou podle něho Steiner a jeho přívrženci a vyletěl by do povětří nad tímto bratrstvem, ale on má dost času: tak reaguje zklamáný umělec.¹⁴

13 Mondrianův dopis z 25. února 1921. Srovnej Rudolf Steiner, Wenn die Erde Mond wird. Wandtafelzeichnungen 1919-1924, vydal W. Kugler, Köln, DuMont-Verlag, 1992, str. 151n.

I když se Steiner o rok později dotýká v jedné ze svých přednášek v Haagu otázek umění²³, nelze na tomto místě hovořit o skutečném dialogu s Mondrianem.

Víme z raných životních vzpomínek jednoho počestného občana města Curychu, tohoto ducha pěstujícího města na řece Limmatu, že Steinerovo neúnavné působení dělalo dojem i na děti. Elias Canetti nám podává zprávu, jak jednoho dne jako dvanáctiletý chlapec vnímá svou citlivou matku jako proměněnou. Cítí, „jako by matka najednou začala mluvit docela jiným jazykem.“²⁴

Syn předpokládá hypnotický vliv, protože matka hovořila i o zvláštním vyzařování Steinerovy osobnosti. Začne žárlit a daruje své matce, která mu zakazuje vstup do Steinerova světa, jako provokaci knihu autora, kterého mu zakazují. S výsměchem pak matce řekne: „Teď si můžeš v klidu přečíst Steinera, a budeš lépe připravená na jeho přednášky.“ Tento chytrý tah vede k žádanému úspěchu a matka opouští tyto duchovní světy, které jsou Eliášovi cizí. Ve svých vzpomínkách dokáže Canetti dobře rozlišovat vinu i nevinu této epizody ze svého mládí:

„Nepocítoval jsem nedůstojnost tohoto vítězství nad duchem, jemuž jsem nevyvrátil ani jednu jedinou větu, protože jsem prostě žádnou neznal.“

Tato téměř nevinná moudrost skutečného duchovního člověka hovoří jak pro předčasně dozrálého chlapce, tak pro pozdějšího nositele Nobelovy ceny.

Nadměrné pracovní vytížení, spojené v mnohém ohledu s pocitem osamělosti, si od Steinera vyžaduje svou daň. Po delší nemoci umírá dne 30. března roku 1925 ve svém švýcarském vyvoleném domově v Domachu. Světu zanechal

23) Srovnej Rudolf Steiner, přednáška z 9. dubna 1922. V: Die Bedeutung der Anthroposophie im Geistesleben der Gegenwart, Domach: Rudolf Steiner-Verlag, 1986.

24) Elias Canetti, Die gerettete Zunge, Frankfurt/M.: Fischer-Verlag, 1990,

Steiner nesouměřitelné dílo, jehož celkový rozsah nebyl ještě ani sedmdesát let po jeho smrti zcela zpřístupněn, aniž vůbec hovoříme o jeho dalším pokračování.

Čeho z přednesených epizod bude dobré a užitečné přidržet se k zamyšlení pro dnešek?

Nejprve: Steiner byl ve své době vnímán daleko více, než bychom dnes předpokládali. Dalo by se vyjmenovat hned několik dalších osobností, které braly Steinera vážně a jimž stejně tak jako jemu šlo o humanizaci světa: byli mu příznivě nakloněni např. Albert Schweitzer a Šelma Langerlofová, či ho pronásledovali kritikou - mezi nimi velice zajímavě Ernst Bloch.

Na našich příkladech je navíc nápadné i toto: není to Steiner, kdo vyhledává jiné lidi, nýbrž druzí vyhledávají jeho. Ve vědomí tu draní motiv Parcivala, při němž se dostaví odpověď pouze tehdy, byla-li předtím položena ta pravá otázka? I když není toto zdůvodnění úplně scestné, přece jen bere celou záležitost příliš zkrátka. Protože v našem případě tu máme jako svědky, samozřejmě s výjimkou Canettiho, pouze ty, kdo se o Steinera zajímali, a přesto získáváme obraz složitých, odtažitých vztahů - s výjimkou Morgensterna, který se však zato zcela upsal Steinerově věci a osobnosti.

Co tolik ztěžovalo kontakt se Steinerem? Proč se jen ztěžka pouštěl do sporů se souměřitelnými duchy, nikoli tedy s měšťáckými kritiky církví a institucí, nýbrž s těmi, kdo se vážně zabývali otázkami ducha a duše, pouze s tím rozdílem, že nikoli na úrovni antroposofie? Například s C. G. Jungem, který sdílel v těsné blízkosti se Steinerem čtvrtinu století?

Neskrývala se tedy ve Steinerovi po ukončení jeho aka- demickofilozofické kariéry už žádná další potřeba účinně se vypořádávat s druhými, to jest s jinak smýšlejícími a kritiky, a to nejen v interní přednášce v Domachu s výhodou domácí půdy?

Ustupující negace antroposofie jako vědy, jak ji můžeme obecně ve společnosti zaznamenat, a její vytlačování z praktických oblastí společnosti: nemá to vše své kořeny v samotném Steinerovi, v jeho nepružnosti ve vztahu k jinému a jiným, v nesmírném nároku na jedinečnou budoucnost jeho antroposofie?

A vice verša: Steinerovo radikální převrácení veškerých konvenčních axiomů - protože u něho se nevěří, aby se vědělo (*credo ut intelligam*), nýbrž musí se vědět, aby se věřilo; protože u něho člověk nepochází ze zvířete, nýbrž zvíře z člověka; nepracuje se, aby se vydělávaly peníze, nýbrž člověk dostává peníze, aby mohl pracovat - stálo toto *meta-noiete* v cestě rozhovoru a společnému poznání? Byl to Steinerův cizí způsob vyjadřování, do něhož odíval své myšlenky, který mnohým ztěžoval pohled na podstatu věcí? Byla to jeho univerzalita, která ostatní přetěžovala, bylo to jeho (ve smyslu Egona Friedellse) geniální diletantství, které umenšovalo jeho šanci na seriózní vědecké zpracování?

Odpusťte mi, prosím, že zde nemohu a nechci poskytnout žádnou shrnující odpověď na položené otázky.

Litovat musíme pouze toho, že se dosud nemohl rozvinout dialog - což je škoda pro všechny jeho partnery.

Trvalý kriticko konstruktivní spor antroposofie se světovými názory, vědami, uměními a náboženstvím by mohl způsobit přinejmenším dvojí: na antroposofické straně sebekritickou reflexi a pružnější postoje uvnitř ní samotné, které by umenšily epigonství, jež se až příliš dlouho vzrážalo v podobě nudné hagiografie týkající se Steinerovy osoby a neustálého parafrázování jeho díla.

Na neantroposofické straně by spíše bylo možné chopit se v antroposofii mnoha myšlenkových podnětů k otázkám, které s největší naléhavostí zaměstnávají dnešní společnost: otázkám výchovy a vzdělání, přírodě šetrného zemědělského hospodaření, humánní péči o

nemocné a medicíny a v neposlední řadě otázkám péče o duchovní hodnoty.

Přijměte, prosím, tyto myšlenky jako povzbuzení k čilému rozhovoru, neboť jsem ze zkušenosti přesvědčen o tom, že se toho z antroposofie ještě mnoho můžeme naučit, a naopak antroposofie ještě více od nás.